

L'ORDENACIÓ DEL TERRITORI DEL PAÍS VALENCIÀ ABANS DE LA CONQUESTA, SEGONS IBN-AL-ABBAR (SEGLE XIII)

Por
MÍKEL DE EPALZA

El territori del País Valencià actual, abans de la conquesta cristiana de la primera meitat del segle XIII, tenia una ordenació política i administrativa que no es basava només en la distribució física dels espais. Les autoritats musulmanes, al llarg de més de cinc segles d'exercici del poder, havien configurat una jerarquia d'espais polític-administratius. En aquest treball no s'estudiarà l'evolució d'aqueixa ordenació del territori actualment valencià, a l'època àrab, sinó que es presentarà el resultat d'aqueixa evolució de més de mig mil·lenni, en el moment mateix del canvi radical que va suposar la conquesta cristiana.

La documentació adduïda serà purament àrab, no pas la cristiana de la mateixa època, i solament la del moment de la conquesta, no pas d'èpoques anteriors a aqueixa primera meitat del XIII. És la que reflecteix l'historiador i polític valencià Ibn-Al-Abbar i que correspon a l'ordenació del territori valencià pel poder almohade, últim règim polític musulmà abans de la conquesta, instal·lat a la regió des d'aproximadament 1170 (1).

No és que d'altres documentacions siguen menys preables. La documentació cristiana d'aqueix moment pot ser preciosa i, en molts aspectes, complementària, però planteja uns problemes de distorsions de la realitat de l'època, amb actuals discussions científiques com més va més afinades sobre la seua utilització com a font per al coneixement d'aqueixa realitat im-

(1) Per a una visió general del període, vegeu M. J. RUBIERA - M. de EPALZA, *Xàtiva musulmana (segles VIII-XIII)*, Xàtiva, 1987, pp. 93-104.

diatament anterior a la conquesta. D'altra banda, els textos àrabs plantegen cadascun problemes propis, amb fiabilitat diferent segons el tipus de text (geogràfic, cronístic, etc.) segons l'època de la seua redacció (amb utilització dels autors de fonts d'altres èpoques anteriors) i segons el lloc de redacció (els autors orientals utilitzen una nomenclatura pròpia, que no sempre coincideix amb la usual a Al-Andalus). D'ací la necessitat d'una crítica textual de cada autor en cada època, abans de fer síntesi en què es combinen les dades. És el que farem ací amb les informacions d'Ibn-Al-Abbar en les seues obres històrico-literàries o biografies de savis que han nascut o viscut a la regió valenciana, dels seus mestres i de literats de diverses èpoques, les antologies poètiques dels quals presenta (2).

Ibn-Al-Abbar de València (1199-1260), de família originària d'Onda, és sens dubte el personatge polític i literari més important de la València pre-cristiana (3). Com a escriptor, és autor d'una valuosa antologia o divan de la seua poesia, on destaquen els poemes a la pèrdua de València, especialment amb l'emotiva cassida que va recitar davant el sobirà de Tunísia a l'am-

(2) Les sigles de les obres i edicions biogràfiques d'Ibn-Al-Abbar, amb la numeració per biografies i no pas per pàgines (amb excepció de AA), són:

AA - *Al-Muqtaḍab min kitāb Tuḥfat al-Qādim*, ed. Alfredo Bustani, *Al-Mashreq*, Beirut, 41, 1947, Seguirem la 2.ª edició, Ibrāhīm Al-Abyārī, El Caire, 1958, 207 pp. (104 biografies, resum de l'obra d'Ibn-Al-Abbar, feta per Al-Balfiqī del segle XIV, de Valèfique (Almeria), encara que la seua família era de Xarq-Al-Andalus, segons Ibn-Al-Abbar MU-86 i MU-89).

AGP - Maximiliano ALARCÓN - Ángel GONZÁLEZ PALENCIA, «Apéndice a la edición Codera de la «Técnila» de Aben Al-Abbar», *Miscelánea de estudios y textos árabes*, Madrid, 1915, pp. 145-690 (biografies 2.153-2.982, amb afegits a les biografies de l'edició de Codera, CO).

CA - *Takmila*, ed. El Cairo, vol. I, 1955/1375 H., 351 pp. (biografies 1-1292), vol. II, 1956/1375 H., pp. 468-944 (biografies 1293-2188).

CO - *Takmila*, ed. Francisco Codera y Zaydīn, *Complementum libri Assilah*, Madrid, vol. I, 1887, 416 pp. (biografies 1-1185), vol. II, 1889, pp. XIV, 414-963 (biografies 1186-2152).

HS - *Al-Hulla As-Siyarā'*, ed. Husain Mu'nis, El Caire, vol. I, 1963, 312 pp. (111 biografies), vol. II, 1964, 480 pp. (biografies 112-216).

MU - *Mu'jam*, ed. Francisco Codera y Zaydīn, *Almôcham (Dictionarium ordine alphabetico de discipulis Abu Ali Assadafi ab Aben Al-Abbar*, Madrid, 1886, XIX-368 pp. (315 biografies).

SA - *I'tāb al-kuttāb*, ed. Sālih Al-Axtar, Damasc, 1961/1380 H., 327 pp. (biografies 1-75) (Aquest llibre interessa poc per a aquest treball, perquè hi ha poques biografies d'Al-Andalus i només 5 estan relacionades amb la regió valenciana: SA-57 SA-61, SA-66, SA-68, SA-75).

(3) Ja féu veure la importància d'Ibn-Al-Abbar com a historiador el valencià Francesc PONS BOIGUES, *Ensayo bio-bibliográfico sobre los historiadores y geógrafos árabe-españoles*, Madrid, 1898 (reimpressió Amsterdam 1972) i l'acadèmic Eduardo SAAVEDRA, «Informe sobre la Técmila de Abén Alabar», *El Archivo*, Dénia, II, 1887-1888, 167. De l'abundosa bibliografia sobre Ibn-Al-Abbar, podem indicar A. BEL-Mohamed BENCHENEB, «La préface d'Ibn Al-Abbar à sa Takmila as-sila», *Revue Africaine*, Paris, núm. 294, 1918, 306-335; l'article sobre una obra seua religiosa d'Ahmad GHEDIRA, «Un traité inédit d'Ibn Al-Abbar à tendance chiite», *Al-Andalus*, Madrid-Granada, XIII, 1957, 30-54, i dos llibres monogràfics en àrab 'Abd Al-'Aziz IBN 'ABD AL-MAJĪD, *Ibn Al-Abbār. Ḥayātu-hu wa-kutubu-hu*, Tetuán, 1954, i 'Abd Allāh ṬABBA', *Ibn Al-Abbār. Kitāb ḥullat as-siyarā'*, Beirut, 1962 (tesi doctoral defensada a la Universitat de Madrid en 1956 i traduïda a l'àrab). Dos bons treballs recents: María Jesús VIGUERA, «Los Fātimīes de Ifríqiya en el *Kitāb al-Hulla* de Ibn Al-Abbār de Valencia», *Sharq Al-Andalus. Estudios Árabes*, Alacant, 2, 1985, 29-37, i María Luisa ÁVILA, «El método historiográfico de Ibn al-Abbār», *Estudios onomástico-biográficos de Al-Andalus*, Madrid, 1988, 555-583.

baixada que presidia per tal de demanar-li ajut per a la ciutat assetjada (4). També és autor d'antologies d'altres poetes, generalment d'Al-Andalus (5). Com a historiador, és famós per les seues biobibliografies d'autors d'Al-Andalus, que són les que utilitzarem principalment per a l'estudi de l'ordenació territorial valenciana de la seua època (6). Com a polític, tenia un profund coneixement de tots els territoris sota sobirania musulmana d'Al-Andalus (havia viatjat fins a Sevilla i Badajoz) i especialment dels territoris dependents de València, on va tenir càrrecs públics diversos (cadi o «governador civil» a Dénia, d'altres magistratures a València i Morvedre) i va ésser alt funcionari dels governants de València i, després del desterrament consegüent a l'ocupació cristiana de 1238, de Bugia (actual *Béjaïa*) i finalment de la cort de Tunísia on va morir, víctima d'intrigues polítiques.

Els repertoris biobibliogràfics d'Ibn-Al-Abbar han estat sempre molt estimats per la seua toponímia o la seua abundància de noms de lloc (7). Mentre n'esperen els promesos repertoris exhaustius —ara informatitzats— (8), farem una prospecció, a partir dels textos editats, no pas per a estudiar-los exhaustivament, sinó per a esbossar l'ordenació territorial valenciana. Per a la qual cosa ens basarem en la «qualificació» que tenen aqueixos noms de lloc en Ibn-Al-Abbar i la «jerarquització» dels territoris que això suposa, des del punt de vista polític-administratiu (algunes vegades mencionarem els topònims inclosos en una *nisba* o nom personal o familiar d'origen —per exemple, *Al-Qirbilîānî* de *Qirbilîān*, Crevillent—), encara que no supose una qualificació del nom del lloc d'origen).

Aqueixos qualificatius —analitzats a l'apartat següent— tenen dues característiques que els fan particularment fiables per al propòsit d'aquest estudi. D'una banda segueixen un sistema constant i perfectament rigorós (9). De l'altra, no tenen cap pretensió sistemàtica, ja que Ibn-Al-Abbar en cap moment no vol presentar una ordenació territorial, la qual cosa l'hagués portat —com a molts geògrafs àrabs— a utilitzar documentació d'èpoques diferents i a fer anacronismes o concordances distorsionants (10).

(4) Abd As-Salâm HARRAS, «El diván de Ibn Al-Abbār», *Revista de la Universidad de Madrid*, Madrid, XV, 1966, 57-60, resum de tesi doctoral, el text de la qual s'edità en àrab *Divân Ibn Al-Abbār*, Tunis, 1986.

— Sobre els poemes a la caiguda de València vegen María Jesús RUBIERA, «La conquesta de València per Jaume i com a tema literari en un testimoni de l'esdeveniment: Ibn Al-Abbar de València», *L'Aiquadolç*, Dénia, 7, 1988, 33-44.

(5) Vegen AA, HS, SA i A. A. AT-ṬABBA°, *o.c.*

(6) Vegen AGP, CA, CO i MU.

(7) Només mencionarem els noms dels principals investigadors que han utilitzat aqueixes obres per estudis toponímics: Codera, Ribera, Seybold, Mones, Sanchis Guarner, Coromines, Guichard, Vallvé, C. Barceló, Rubiera.

(8) M. MEQUAK, «La Takmila d'Ibn Al-Abbār. Notes et observation à propos de ses éditions», *Revue de l'Occident Musulman et de la Méditerranée*, Aix-en Provence, 40/2, 1985, 143-146, presenta un projecte francès per posar l'onomàstica valenciana de la *Takmila* d'Ibn-Al-Abbar en ordinador.

(9) Només he trobat tres «irregularitats»: diu que València és un àmal, del qual depenen Llíria i Sogorb CO-723 o Àbixa i Morvedre, CA-202 quan sempre diu que són amals dependents de València (crec que és mala transcripció del dual) i Alacant i Oriola de l'àmal de Múrcia CO-1594 (també un cas de dual). Hi ha algun cas més en AA, text que no és d'Ibn-Al-Abbar directament, sinó un resum fet per un d'Almeria, poc rigorós i que desconeixia la situació valenciana: és una contraprova del rigor d'Ibn Al-Abbar.

(10) Problemes d'Al-^oUgrî, Al-Idrîsî, Yâqût Al-Hammawî, etc.

Ibn-Al-Abbar menciona els llocs i els qualifica a partir del seu coneixement directe, amb l'única finalitat de situar-hi els personatges biografiats i llurs activitats. Així, al seu coneixement summament autoritzat, com a alt càrrec de l'administració valenciana, s'afegeix la denominació directa i pragmàtica dels noms de lloc i la seua qualificació, tal com es coneixien al seu temps, a mitjans del segle XIII, ja que va iniciar els seus repertoris biobibliogràfics abans del seu exili de 1238 i en va prosseguir la redacció a Bugia i Tunis, on havia de precisar un poc més —però també directament— la situació dels llocs valencians, per a uns lectors allunyats de la realitat del Xarc-Al-Andalus («Orient de la Península Ibèrica àrab»).

Sols s'estudiarà, doncs, aqueix aspecte polític d'ordenació territorial (11), sense pretendre d'ésser exhaustius, perquè alguns topònims presenten dificultats d'identificació o de localització i perquè evidentment Ibn-Al-Abbar no esmenta més que aquells llocs relacionats amb uns quants centenars de personatges que van nàixer o viure a territori valencià. Si a certs llocs no va haver savis o no els esmenta, els llocs no apareixen. D'altra banda, quan alguns llocs només apareixen una vegada, cal ser conscients de la precarietat de la dada.

Tampoc no s'hi tractarà del problema crític de les edicions, ni de la duplicació de les biografies per a un mateix personatge, ni tampoc de la identificació de tots els topònims que no han estat fefaentment identificats pels que ens han precedit (hi aporte alguna identificació o correcció nova, de passada, perquè no és aquesta la finalitat d'aquest treball).

Amb aquestes limitacions metodològiques, s'estudiarà:

- 1r. la terminologia de les localitzacions en Ibn-Al-Abbar.
- 2rd. les poblacions dependents de Múrcia.
- 3r. les poblacions dependents de Dénia.
- 4rt. les poblacions dependents de Xàtiva.
- 5é. les poblacions dependents de València.
- 6é. les zones frontereres o militars, enfront de territoris cristians.
- 7é. l'ordenació judicial del territori valencià.

L'esquema que es presenta ací podrà enriquir-se amb algun topònim nou, fruit de noves identifications, localitzacions o noves edicions de manuscrits. Però bàsicament correspon a les categories i esquemes d'ordenació del territori en terres valencianes d'època àrab, just abans la conquesta.

Aquest treball s'insereix, amb les seues limitacions, en el procés de donar a conèixer millor les característiques urbanes en tots els àmbits de la societat musulmana, especialment a València. Es veurà així que, al segle XIII

(11) Els antecedents més importants, encara que centrats sobretot en el segle X, i a tot Al-Andalus, són H. MONES, «La división político-administrativa de la España musulmana», *Revista del Instituto Egipcio de Estudios Islámicos en Madrid*, Madrid, V, 1957, 79-183, i J. VALLVE, *La división territorial en la España musulmana*, Madrid, 1986.

i segurament des de sempre, eren les ciutats les que configuraven tot l'espai polític dels territoris de Xarc-Al-Andalus, del País Valencià actual (12).

També es veurà, als capítols regionals següents, que les demarcacions territorials no corresponen enterament als límits autonòmics actuals, ni en la seua part meridional —dependent de Múrcia— ni septentrional, on la jurisdicció valenciana entrava en territoris aragonesos o havia heretat de territoris tortosins, en caure aquesta ciutat i les terres de la conca baixa de l'Ebre a les mans de cristians.

Finalment cal advertir, en aquestes observacions prèvies, que aquesta estructura d'ordenació havia estat advertida ja per l'arabista valencià Julià Ribera i Tarragó, al final de la seua vida i des del seu retir de Carcaixent: és «l'administració i ordre de les ciutats» dels àrabs valencians, l'estudi dels quals pretenia impulsar (13).

Els termes en cursiva indiquen la transcripció del text o de l'escriptura àrab, però de cap manera la pronunciació d'aqueixa paraula. Per això van acompanyats del terme —nom propi o nom comú— catalanitzat (14).

1. La terminologia de les localitzacions, en Ibn-Al-Abbar

Ja s'ha dit que aqueix historiador esmenta els topònims i els qualifica sols en funció de la localització dels seus biografiats i dels seus càrrecs o activitats. Es poden detectar així diferents sèries de qualificatius de topònims.

La primera és d'ordre polític-administratiu, al voltant del terme *amal*, plural *amals* (en àrab *ʿamal*, plural *aʿmillal*) que podríem traduir per «capital comarcal», ja que engloba alhora el concepte de «ciutat amb capitalitat jurisdiccional» i el d'una «població comarcal», més que no directament un territori. Cal recordar que el dret musulmà, a diferència del romano-feudal, considera prioritàriament les relacions d'autoritat i de jurisdicció en relació amb els grups de persones més que no en relació amb els territoris en els quals viuen (matisació complexa, que no pot desenvolupar-se ací). Segons Ibn-Al-Abbar, confirmat per d'altres fonts que no són tan rigorosament sistemàtiques (15), l'*amal* és —per a l'època almohade del segle XIII— la unitat admi-

(12) Vegeu insistència en aqueix aspecte en M. J. RUBIERA - M. de EPALZA, *Xàtiva...*, pp. 19, 34-37, 127-144 i M. de EPALZA, «Precisiones sobre instituciones musulmanas de Baleares», *V Jornadas d'Estudis Històrics Locals. Les Illes Orientals d'Al-Andalus i les seves relacions amb Sharq Al-Andalus, Magrib i Europa Cristiana (ss. VIII-XIII)*, Palma de Mallorca, 1987, 73-89.

(13) J. RIBERA i TARRAGO, «Prólogo al 'Repartiment de Valencia'», *Opúsculos Dispersos*, Tetuán, 1952, p. 63.

(14) Sobre la utilitat de no usar transcripcions de l'àrab més que quan es vol reproduir el text escrit en àrab i si no usar el nom actual, generalment més proper a la pronúncia dels àrabs, vegeu M. de EPALZA, «Precisiones...», pp. 74-75, i S. MARTÍNEZ-TERCERO - M. de EPALZA, «Sobre la arabización de los nombres de las Islas Baleares: Maiorica, Minorica, Ebusa-Ebisa, Furmentera-Formentera», *Les Illes...*, 173-179.

(15) Veg. G. ʿABD AL KARIM, *Terminología geográfico-administrativa e historia político-cultural de Al-Andalus en el 'Muʿyam Al-Buldān' de Yāqūt*, Sevilla, 1972, per a un autor oriental. Exemple d'utilització d'una sola font i del seu lèxic M. de EPALZA, «Estudio del texto de Al-Idrisi sobre Alicante», *Sharq*

nistrativa fonamental a Al-Andalus, centrada en la capital comarcal que li dóna el nom. Són els «amals governamentals o estatals» (*aʿmâl makhzumiyya*), que cita incidentalment Ibn-Al-Abbar HS-142 quan parla de «la instal·lació de l'estat o règim dels almoràvits» (*iḥtilâl dawla al-mulaththimîna*).

Però els amals depenen d'una unitat político-administrativa superior: les metròpolis o ciutats capitalines. Ibn-Al-Abbar no les sol aplicar un terme qualificatiu determinat: s'accontenta a mencionar que d'elles depenen aquests amals. A l'actual territori valencià hi ha quatre ciutats que tenen aqueixa categoria: València, Xàtiva, Dènia i Múrcia.

A València se l'anomena de vegades *ḥâḍira* («capital») HS-128 o *ḥaḍra Balansiya* MU-105, que podria significar també «de la banda de». Aquests mateixos qualificatius s'apliquen a d'altres importants capitals regionals, com Badajoz HS-128 o Tunis (HS-146 HS-266 CO-1217). Potser és una expressió per oposar la ciutat a les seues rodalies (*madîna-ahwâz*) com en el cas de Fes HS-49. En un text sembla oposar la *madîna* de València i a *ḥaḍra* de Còrdova HS-8 HS-6, evidentment més important per als historiadors andalusins. En altres contextos, sembla que es vulga recalcar que un estudiós tingué una docència no a la regió de València sinó al centre mateix de la ciutat AGP-2373. Per aquest motiu es menciona la «ciutat» de València (*madîna Balansiya*) CA-903 CO-52 quan el nomenament d'un cadí CA-903 o arran d'uns estudis CA-704 o d'un encontre CO-52. Però el que és molt clar és que els amals ho són en funció de la seua dependència directa i orgànica d'aqueixes metròpolis. Un text aïllat d'Ibn-Al-Abbar expressa aqueixa relació orgànica de les metròpolis i els seus amals: «un dels amals de la senyoria de Toledo» (*min aʿmâl ḥaḍra Tulayṭula* SA-67). En uns altres nivells —polítics però no administratius— es pot parlar de l'alcàsser o centre político-militar de València (*qaṣr* HS-135) o del «poble de València» (*ahl Balansiya*), com a subjecte d'uns avalots HS-145.

En la terminologia d'Ibn-Al-Abbar, se sol mencionar aqueixa dependència jurisdiccional amb dues fórmules, sempre relacionades amb topònims de ciutats (16): «lloc X, àmal d'Y» (*makânun ʿamal makânin*) i «lloc X, un dels amals d'Y» (*makânun min aʿmâl makânin*).

D'altra banda, l'àmal és una unitat jurisdiccional que engloba diversos nuclis de població. Són sobretot les alqueries (*qarya*, plural *qurà*), que es mencionen generalment en relació amb l'àmal del qual depenen o en el qual se

Al-Andalus. Estudios Árabes, Alacant, 2, 1985, 215-232. Sobre l'origen dels variats sentits de ʿamîl (àmil o governador d'un àmal), veure *Encyclopédie de l'Islam*, 2.ª ed. I, 447-448 (en el *Corà*, IX, 60, ja seria «recol·lector d'impostors»).

(16) En Ibn Al-Abbar, les ciutats són sempre les referències; de vegades un accident geogràfic (Rugat «a l'oest del congost» CA-2027 i la muntanya d'Amr AGP-2298). En canvi, l'oriental Yacut Al-Hâmawi parla d'Altea com formant part del «*Nâzar de la Muntanya*» (G. ʿABD AL—KARIM, «Yacut. La España musulmana en la obra de Yaquṭ (siglos XII-XIII). Repertorio enciclopédico de ciudades, castillos y lugares de Al-Andalus extraídos de Muʿyâṁ al-buldân (Diccionario de los países). Traducción», *Cuadernos de Historia del Islam*, Granada, 6, 1974, p. 87, la qual cosa pot ser certa però no correspon al concepte de l'andalusí Ibn-Al-Abbar, per a qui l'àmal està sempre vinculat a una ciutat que és la seua capital.

situen. Alguna vegada es qualifiquen aqueixos nuclis menors de població com a «lloc» (*mawdīʿ*) CA-70, també en relació amb l'àmal a què pertanyen. Crec que hem demostrat en front de l'opinió de Pierre Guichard, que les *qarya* —en època musulmana— signifiquen mers nuclis de població, sense la més petita càrrega semàntica directa en relació amb la propietat col·lectiva de la terra i menys encara amb el pretés binomi alqueria —rafal (raal), propietat col·lectiva— propietat personal (17). Els rafals (*raḥal*) no apareixen per a res en Ibn-Al-Abbar, així com tampoc el terme «aldea» (en àrab *daiʿa*), que sí té clara connotació de «propietat estatal arrendada» (18). En canvi la qualificació d'«alqueria» o «poble» (*qarya*) és molt freqüent per designar un lloc menor dependent d'una ciutat capital comarcal d'un àmal.

La paraula *balad*, que podria designar també «poble», sols s'usa en Ibn-Al-Abbar en el sentit de «patria d'u, la seua ciutat natal, la terra», sempre amb possessiu (*baladu-hu* en CA-420, CO-1593, MU-77 i pàssim), no com a «poble, llogaret, població menor». El seu plural *bilād* sols s'empra en expressions generals: «per terres de Xarc-Al-Andalus» CA-489.

Es veu, doncs, en la qualificació dels llocs d'Ibn-Al-Abbar, una clara piràmide administrativa a tres nivells: 1^r les metròpolis o capitals; 2ⁿ els amals o capitals comarcals; 3^r els nuclis inferiors de població, com les alqueries.

Sembla que el terme *amal* té una càrrega semàntica també militar, en el sentit que les ciutats que són caps d'amals tenen una situació estratègica important i bones fortificacions. Es molt probable que la reforma administrativa d'almohades i almoràvits, reflectida als amals, corresponga a un desig de reforçar el conjunt del territori d'Al-Andalus, davant el perill cristià des de finals del segle XI. De fet els «governadors» o àmiils (*ʿāmil*) dels amals tenen caràcter militar —en part, també fiscal— i mai no apareixen entre els biografiats d'Ibn-Al-Abbar (amb l'única excepció del conegut governador de Menorca Saïd Ibn-Uthman HS-170), perquè serien militars, d'origen magrebí en època almohade, personatges que no tenien la cultura erudita dels que interessaven a l'historiador valencià. En canvi sí que apareixen nombrosos càrrecs administratius i judicials relacionats amb l'«administració civil» (cadis, kàtibes, docents, predicadors, etc.) en el complex entramat de qual no entrarem en aquest treball, a pesar de la seua íntima relació amb l'ordenació del territori valencià.

La segona sèrie de qualificatius que revela una ordenació político-administrativa gira al voltant del terme *cora* (en àrab *kūra*, plura *kuwar*), que apareix qualificant algunes de les ciutats de la regió, concretament Elx, Llíria i Sogorb, plantejant alguns problemes.

El primer problema resideix en la utilització tradicional del terme *cora*, en àrab. Engloba regions molt amples: en època del califat, hi havia a la nostra

(17) Veg. M. J. RUBIERA MATA, «Rafals y raaales; ravales y arrabales; reals y reales», *Sharq Al-Andalus. Estudios Árabes*, Alacant, 1, 1984, 117-122, i M. J. RUBIERA - M. de EPALZA, *Xàtiva...*, p. 18.

(18) M. J. RUBIERA - M. de EPALZA, *Xàtiva...*, p. 60.

regió dues cores, la de Múrcia i la de València (de vegades, també Xàtiva) (19). ¿Com s'aplicarà aquest terme, al segle XIII, a districtes evidentment menors, com Elx, Llíria i Sogorb? Un segon problema resideix en la duplicació de termes, amb cora i àmal: tant Elx, como Llíria o Sogorb són cores però també apareixen nombroses vegades com amals respectivament de Múrcia (Elx) i València (Llíria i Sogorb). ¿Quina diferència hi ha entre aquests dos termes administratius? Un tercer problema s'afegeix als anteriors: ¿per què no es menciona aquesta categoria de jurisdicció, dependent de les metròpolis, per d'altres poblacions valencianes que són amals com elles?

Aquests nivells de problemes —que crec ser el primer a plantejar— tenen fàcil solució si es considera que les cores representen una jurisdicció judicial, segons Ibn-Al-Abbar. Seria al segle XIII una xarxa de seus d'una magistratura comarcal, també dependents de les metròpolis. Així s'explica la doble denominació d'àmal i de cora per a certes ciutats comarcals. De fet, Ibn-Al-Abbar en les seues biografies empra «àmal» per a situar l'origen, naixement o estada d'un dels seus biografats, i usa —molt menys— «cora» quan parla de la destinació o nomenament d'un magistrat (per exemple, CA-2117): «fou nomenat per a exercir el càrrec de cadí de tal cora» (*wuliya qidâ' kûra makânin*) o «fou nomenat per a exercir el càrrec de cadí de diverses cores de Xarc-Al-Andalus» (*wuliya qidâ' ba'd kuwar Xarq Al-Andalus*). Açò explica també que es mencionen les cores en pocs casos i en ciutats petites: en les ciutats majors se suposa un tribunal i una jurisdicció judicial i es diu senzillament «fou nomenat per a exercir el càrrec de cadí de tal ciutat», sense especificar que és una cora. Açò evidentment, redueix un poc el nostre coneixement de la xarxa administrativa dels amals, segons Ibn-Al-Abbar i la realitat de l'ordenació territorial valenciana del segle XIII (vegeu capítol 7é d'aquest treball per ampliar l'estudi d'aqueixa xarxa judicial).

Un altra sèrie de qualificatius que aplica Ibn-Al-Abbar a llocs valencians formen una ordenació territorial que podríem anomenar militar: les zones de frontera (el *thagr*, plural *thugûr* que convindria catalanitzar en *thagr* i *thagrs*). Són, segons Ibn-Al-Abbar i la situació geopolítica del seu temps, les zones de Requena, Alpont, Culla, Xivert, Onda, Peñíscola i Abixa, com s'estudiarà al capítol 6é d'aquest treball. Com a qualificatiu militar s'utilitzen també els termes de «castell o alcalà» (*qa'fa*, plural *qilâf*) per a Alpont CA-1083, Xèrica CA-1200 i Xivert, i també els de «castell» o *hişn* (plural *huşun*) per a Alpont AGP-2206 CO-1173, *Almâna* prop Xàtiva CA-438, Montornés HS-145. El terme de «costera, altura» (*faqaba* i els seus derivats) pot tenir sentit estratègic i militar, però és originàriament un terme d'accident físic, aplicat per Ibn-Al-Abbar a Morvedre i Abixa CA-1204 CO-553 (20). S'ampliarà aquesta referència a l'ordenació d'aqueixos territoris militars de les fronteres amb els cristians al capítol 6é.

(19) *Iđem.*, p. 17-19.

(20) Veg. E. TERÉS, «Al-*faqaba*. Notas de toponimia hispanoárabe», *Al-Andalus*, Madrid, 43, 1978, 369-403.

Una quarta categoria o quart grup d'expressions qualificatives no té referència a un ordenament polític del territori valencià, com els tres grups anteriors. Són simples referències geogràfiques, encara que sempre en relació amb les ciutats. Aquest grup indica, d'una banda, que Ibn-Al-Abbar —com d'altres textos àrabs medievals— barreja qualificatius d'índole diversa, que no hauríem actualment d'unificar arbitràriament o sistemàticament, però també confirma d'altra banda, que l'historiador valencià l'únic que pretén és assenyalat la localització, utilitzant-hi qualsevol categoria de referència espacial, encara que sempre en relació amb un context urbà, de nuclis importants de població.

S'han reunit en aquest grup a) els conceptes geogràfics d'orientació (nord, sud, est, oest); b) el terme *jihā* i el seu plural *jihāt* («cap a», «en direcció a», «devers»); c) el terme *nāhiya*, plural *nawāhī* («rodalia», «voltants»). Tots ells són termes molt utilitzats per Ibn-Al-Abbar, especialment per referència a València, la qual cosa pot explicar-se per una gran densitat de població dispersa al seu voltant, on aquestes fórmules vagues supleixen una localització precisa difícil d'expressar.

Les expressions «al nord de» (*bi-jawf*, per a una alqueria de Xàtiva CA-510 i per a Sarrión al nord de València CO-179), «al sud de» (*qiblī* CA-2027 MU-202), «a l'est de» (*fī xarqī*, que segons Ribera significaria la riba esquerra del riu Guadalaviar o Túria (21). La costa septentrional de València i Castelló actuals és *xarqī* CA-420), «a l'oest de» (*fī garbī*, generalment de València, com Silla, Picassent, etc.) s'usen sobretot per indicar la situació d'alqueries que depenen de València capital. No corresponen a l'orientació moderna, com explica molt bé Ribera: els àrabs tenien el sud (*qiblī*) cap a la Meca, és a dir cap al mar, i les altres direccions lògicament desviades segons aquest criteri. Aquesta orientació geogràfica, dominada per la religió i sense connotacions administratives, mostra un aspecte important de la distribució dels espais i dels temps regits per l'Islam (22).

L'expressió *jihā* i el seu plural *jihāt* signifiquen generalment direcció i per això es poden traduir amb el seu sentit primari de «cap a», «en direcció a», «els voltants de», però és molt possible que tingués un aspecte més substantiu en Ibn-Al-Abbar, com els actuals sentits que ha pres la paraula en àrab: «comarca», «districte», «barri». Parla de la *jihā* de Requena, CA-813, però sobretot de les *jihāt* de Xàtiva (on se situa una vegada Cocentaina, que és un altre districte judicial i administratiu, que depèn de Dénia, per la qual cosa pense que aqueixos *jihāt* són purament una localització geogràfica) i de València (en els *jihāt* de la qual diu que és Sogorb, que en realitat és un dels seus amals, bastant allunyat). S'usa aquesta qualificació per a nomenaments judicials («cadi

(21) «Las tierras de la huerta de Valencia en tiempos árabes se dividían en dos grandes porciones: las de la izquierda del Guadalaviar se llamaba *Axarquía*, y las de la derecha la *Algarbía*», com en altres regions al voltant de grans ciutats d'Al-Andalus com Málaga i Sevilla (veg. J. RIBERA Y TARRAGÓ, «El Santón de Almusafes», *Almanaque de «Las Provincias»*, Valencia, 1930, p. 219; *Opúsculos Dispersos*, Tetuán, 1952, 19-22).

(22) M. J. RUBIERA - M. de EPALZA, *Xàtiva...*, págs. 117-144.

en més d'un lloc de les *jihât* de Xàtiva» CA-184, «cadi en més d'una *jihâ* de les *jihât* de Múrcia» CA-272, «cadi a Cocentaina i d'altres *jihât* llevantines» CA-1346), però també per a nomenaments de predicador, per a indicar lloc de naixença i fins i tot amb una certa indeterminació de jurisdiccions, com s'ha dit. Per això, el més probable és que es tracte d'una simple referència geogràfica, en relació amb una ciutat i sense referència directa al seu territori administratiu.

Quasi el mateix pot afirmar-se en aquest sentit del terme *nâhiya* i el seu plural *nawâhî*: té alhora un sentit adverbial i substantiu, entre els significats en català i en castellà d'«al voltant de» i d'«els voltants de». C. Barceló dona un caràcter molt substantivat i específic a la paraula quan diu que «la ciutat que mantenia sota el seu control l'espai agrícola (*nâhiya*)», però afegeix de seguida, per a no accentuar un possible aspecte administratiu: «Aquesta també era la tesi de Lévi-Provençal, per a qui al-Andalus estava dividit en ciutats, no en cores, i tant aquestes com la *nâhiya* no tingueren mai valor oficial» (23). També és molt coneguda en la llengua àrab l'expressió, molt general, «de totes parts» (*min kull nâhiya*), també utilitzada per Ibn-Al-Abbar HS-34.

En els repertoris biogràfics, es mencionen alqueries de la *nâhiya* de Cullera, Llíria, Dénia i el «Mont d'Amr» (*jabal ʿAmr*) «de la *nâhiya* de València CA-54. El plural s'usa sobretot per a València, insistint que té algunes *nâhiya* (*baʿd nawâhî*, «alguna de les *nâhiya* de...» CA-2056) o que u fou nomenat predicador en algunes *nawâhî* de València CA-1477, però també s'aplica a Onda («de les *nawâhî* d'Onda» CO-781). La quasi equivalència de *jihâ-jihât* i de *nâhiya-nawâhî* apareix sobretot en uns nomenaments de càrrecs de mesquites CA-2182 CO-833 CA-1360, però pot afirmar-se que ambdós termes es refereixen d'una manera general a una localització geogràfica de districtes menors.

El que sembla evident és que també aquesta terminologia indica abans de tot una localització geogràfica respecte a una ciutat, amb referència a una zona rural si voleu, però no administrativa, encara que tinga forma substantiva i puga traduir-se per «zona», «districte», «país», «banda», «part», però amb tots aquests significats al mateix temps.

Sols una vegada es menciona el terme de *bâdiya*, que a Al-Andalus no designa allò beduí sinó allò rural com oposat a allò urbà: «era originari del camp de València, encara que fou conegut amb el nom d'El Valencià», escriu Ibn-Al-Abbar, pot ser amb cert orgull de ser de la ciutat de València i no de la seua horta MU-38.

Una sola vegada apareix el terme *juz'* («part», però també «districte») i fins i tot pot ser «partida»), referit a l'alqueria de *Bâlîma* (probablement l'actual Palma de Gandia), en el *juz'* de Bairén CA-2066. El *juz'* (plural *ajizâ'*) apareix molt com a unitat territorial (¿administrativa? ¿de producció? ¿fiscal?...) en els

(23) C. BARCELÓ TORRES, *Toponímia àrabica del País Valencià. Alqueries i castells*, Xàtiva, 1982, p. 42.

repartiments baleàrics (24), però caldria fer moltes reserves sobre l'efectivitat i origen àrab (o barbaresc dels almoràvits) en aqueixos repartiments, tan influïts per la terminologia dels conqueridors cristians encara que s'usen paraules àrabs (25). De tota manera, el terme *juz'*, amb evident sentit d'espai dependent d'un *ʿamal*, el de Bairén, està ací document en Ibn-Al-Abbar.

Finalment, dues referències geogràfiques àmplies afecten també el territori valencià, perquè hi és inclòs: «el Llevant d'Al-Andalus» i «la marca o marques orientals».

La demarcació *Xarq Al-Andalus*, «Orient o Llevant de la Península Ibèrica àrab», apareix molt sovint en Ibn-Al-Abbar. Conté tot el territori actualment valencià, però també part de Catalunya, Terol, Conca, Albacete i tota l'actual Comunitat Murciana (un originari de Silves «se'n va anar els amals de *Xarq Al-Andalus*» CA-2091). S'usa per indicar un origen vague, una localització múltiple, d'uns estudis CA-308, d'origen AGP-2536, d'estada o viatge AGP-2871 CA-2060. Origina cognoms o noms d'origen (*Ax-Xarqî*, «el de *Xarq Al-Andalus*» CA-1175 CO-524) i s'usa en fórmules generals: «viatjà per terres de Xarc-Al-Andalus» (*tajawwala bi-bilâd Xarq Al-Andalus*) o venia gent a veure'l de tot Al-Andalus, «del Llevant i del Ponent d'Al-Andalus» (*min Xarq Al-Andalus wa-Garbi-hâ* CO-750).

La demarcació *Ath-Thagr Ax-Xarqî* l'estudi de la qual es farà una mica més detingudament al capítol 6é d'aquest treball, designa en Ibn-Al-Abbar «la marca o les zones frontereres orientals», des de Daroca, Lleida i Tortosa, ja ocupades pels cristians al segle XIII, fins al nord de l'actual província de Castelló. Dóna també antropònims: *Ath-Thagrî*, «el de la zona fronterera de l'Is-lam», el Zegí o Tagarí MU-312 (26).

L'anàlisi i la classificació d'aquestes denominacions, la concreció de les quals al País Valencià es veurà als apartats següents, permet de comprendre com Ibn-Al-Abbar no té més finalitat en utilitzar-les que la de situar els llocs d'una manera coneguda per la majoria dels seus lectors del segle XIII. Si bé és veritat que és bastant rigorós i sistemàtic en les seues classificacions, n'usa també un variat registre, segons li semblen més útils per a la seua localització, per conegudes. Però la seua referència fonamental i pràcticament única és la referència a les ciutats o nuclis de població, siga com vulga la seua entitat; no apareixen noms de regions o zones que no siguen nuclis de població, menys les dues darreres mencionades, molt generals, d'«Orient d'Al-Andalus» i «zones frontereres llevantines».

(24) Veg. A. POVEDA, «Sobre los distritos, las explotaciones y la toponimia clásica de Yábis (Eivissa)», *Sharq Al-Andalus. Estudios Árabes*, Alacant, 1, 1984, 109-117.

(25) Veg. M. de EPALZA, «Precisiones...», pp. 8 = -85; M. J. RUBIERA - M. de EPALZA; *Els noms àrabs de Benidorm i la seua comarca*, Benidorm, 1985, pp. 54-62; M. de EPALZA - M. J. RUBIERA, «Estat actual dels estudis de toponímia valenciana d'origen àrab», *Xé Col.loqui General de la Societat d'Onomàstica. 1er d'Onomàstica Valenciana*, València, 1986, 420-426.

(26) Veg. estudi, referit particularment ala zona de la Vall de l'Ebre, en M. de EPALZA, «Tortosa, un lloc estratègic a Al-Andalus», *D(T)*, Tortosa, 2, 1987, 13-15; «El Islam aragonés, un Islam de frontera», *Turiaso*, Tarazona, VII, 1987, 9-21.

2. Les poblacions dependents de Múrcia

Múrcia és, al segle XIII, una gran metròpoli àrab, amb nombroses relacions amb València, especialment com a conseqüència dels quasi quatre decennis del segle XII en els quals va dependre d'un mateix sobirà —*Ibn Sa'd Ibn Mardanix*, el rei Llop— i la seua família. Seguint Ibn-Al-Abbar, Múrcia tenia molts amals sota la seua jurisdicció (Cartagena, Mula, Yecla, Jumilla, Chinchilla, etc.) alguns d'ells en territoris dels límits meridionals de l'actual comunitat autònoma valenciana. Ens ocuparem únicament d'aquests últims.

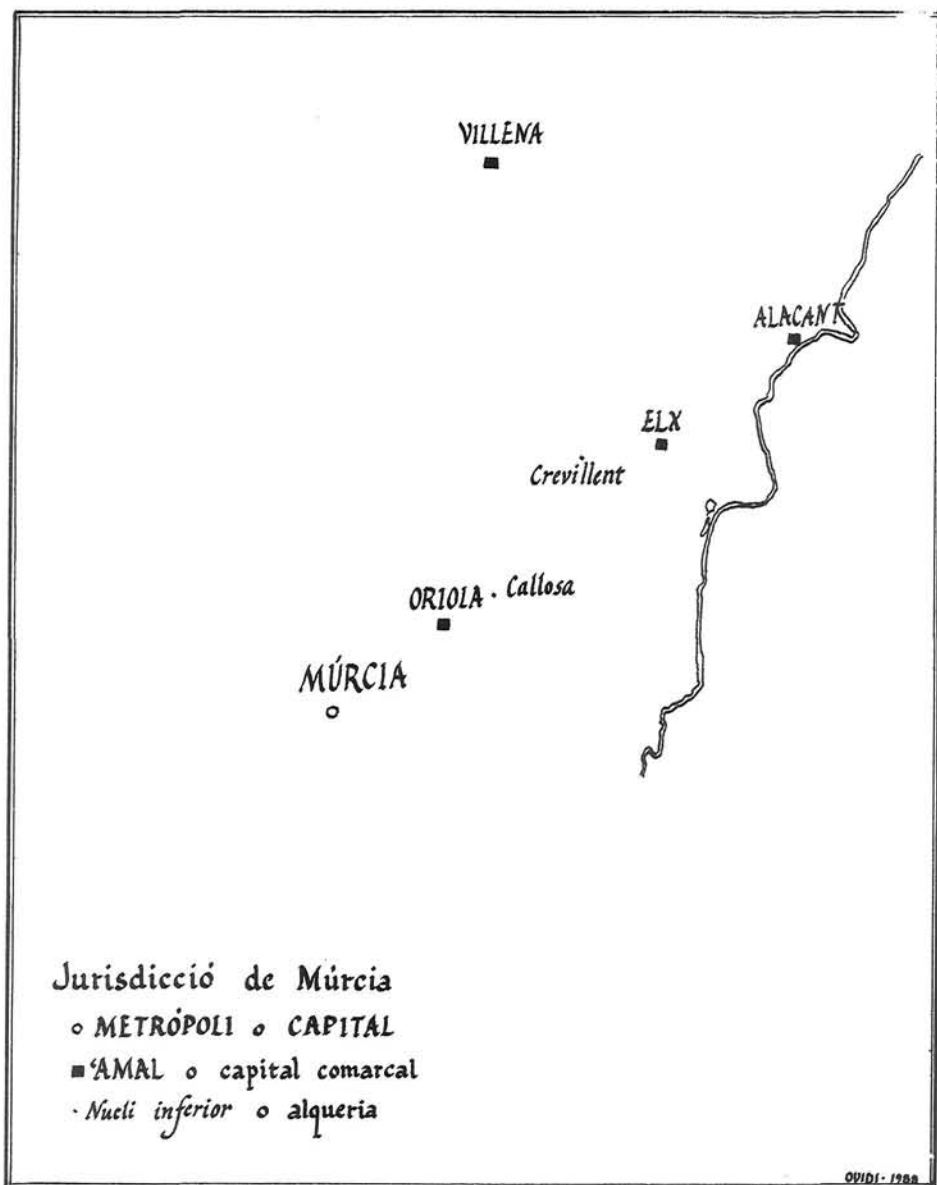
En Ibn-Al-Abbar apareixen cinc amals valencians dependents de Múrcia: Oriola (*Ūryŭla*, *amal Mursiya*, *min a'mâl Mursiya*), Elx (*Alx* o *Ilx*, amb les mateixes dues fórmules, «àmâl de Múrcia» AA (p. 76) Co-919 CO-1009, «un dels amals de Múrcia» MU-291 AA [p. 63 (27)], Alacant («àmâl de Múrcia» CO-718) i Villena («dels amals de Múrcia» CA-496). Callosa (*Qalyŭxa*) apareix sols una vegada com «un dels amals de Múrcia» MU-132: és quasi segur que es tracta de Callosa de Segura, malgrat la proximitat a una altra capital d'àmal, Oriola.

D'Elx es diu que és «cora de Múrcia» i «una de les cores de Múrcia» (*kūra Mursiya*, *min kuwar Mursiya*). Aquesta referència explícita a una demarcació judicial no es fa en el cas de les altres quatre capitals comarcals d'amals, però pot suposar-se, com es veurà més endavant.

Sols apareixen demarcacions menors en antropònims, no en topònims amb qualificatius com «alqueria», «lloc», «castell», etc., com es veurà en amals dependents de Dènia, Xàtiva i València. *Al-Qirbilyânî* CA-1374 és originari de Crevillent (*Qirbilyân*), població molt esmentada en fonts àrabs després de la conquesta cristiana. Un *Al-Qaşṭâfî* «de família murciana» podria ser de Castalla, encara que aquest cognom o nom de família és de Cazalla i altres llocs homònims d'Al-Andalus: no consta que la comarca de Castalla dependés de Múrcia i no de Cocentaina-Dènia, encara que el biografat (finat el 558/1162/3) estava molt lligat a la política d'Ibn-Saad-Ibn-Mardanix, sobirà de tota la zona MU-155 HS-167.

S'ha de repetir que Ibn-Al-Abbar no és exhaustiu: sols esmenta els llocs quan estan vinculats als seus biografats. D'altra banda, és evident el seu major coneixement de la zona valenciana, encara que també estigué almenys tres vegades a Múrcia: en el seu viatge d'anada i tornada a Sevilla i en exiliar-se de València a Tunis. Per això pogué haver algun àmal més en l'actual espai valencià, o uns bocins de territoris dependents dels amals murcians de Cartagena, Yecla o Jumilla, o, pel contrari, amb territoris actualment murcians dependents d'Oriola. Potser hi hagué un àmal que no produí intel·lectuals notables, al Vinalopó Mitjà, entre Alacant, Elx i Villena, però no sembla probable. Les comarques del sud de l'actual País Valencià apareixen així a mitjan

(27) Una vegada diu que és «àmâl de València» CA-1660, la qual cosa sembla una equivocació, l'origen de la qual pot ser múltiple.

segle XIII, amb les quatre o cinc capitals comarcals, centres urbans d'amals polític-militars i de cores judicials, dependents de la metròpoli murciana.

Als mapes annexos se situen aqueixes capitals i les poblacions menors. No es poden representar delimitacions territorials de cada jurisdicció, ni a partir d'Ibn-Al-Abbar ni d'altres fonts àrabs o cristianes, mudes unes i deformandes d'altres sobre aquest particular. Però sí que es podrien trobar altres poblacions d'aquesta època gràcies a altres dades cronístiques àrabs (Asp, *Aşf*, per exemple), en geògrafs (Petrer, *Bitrîr*, per exemple), per l'arqueologia i per la toponímia quan és inequívocament d'època àrab.

3. Les poblacions dependents de Dénia (28)

Dénia segueix sent, al segle XIII, una important metròpoli marinera i un centre intel·lectual on acudeixen estudiants i professors. El mateix Ibn-Al-Abbar tindrà a Dénia algun càrrec públic (cadi en 663/1235-6 CA-2117) i Dénia serà la primera etapa del seu exili, després de la caiguda de València.

La jurisdicció de Dénia arriba almenys a tres àmals: Cocentina (*Qusan-tâniya* MU-137 o *Qusantâniya* CA-156 CO-2051 CO-507 CO-653, «àmal de Dénia», «per la banda de Dénia» *min jiha Dâniya*), Bairén (*Bayrân*, «àmal de Dénia» CA-1506 CO-862, «dels amals de Dénia») i l'àmal de *Batrûxa* o Pedrosa, patria d'un *Ibn Qatâl* CA-635 relacionat amb d'altres Banu Cadell «deniers» MU-60 AA (p. 18) que estarien relacionats amb la fortalesa de Benicadell, la qual cosa, situan *Batrûxa* en aqueixa zona, prop de Xàtiva (29).

Encara que no ho mencione Ibn-Al-Abbar i sí ho faça un geògraf oriental Yacut Al-Hâmawi, hi hauria una demarcació «de la Muntanya», dependent de Dénia, a la qual pertanyeria Altea (30). La dada és heterogènia respecte a l'ordenació territorial d'Ibn-Al-Abbar (tots els seus amals porten el nom d'una ciutat i no d'una regió, «la muntanya») i, per les referències conegudes als Sid Bono de Benifato, la Vall de Guadalest, territori de la muntanya més proper a Altea, depenia jurídicament de l'àmal de Cocentina (31). És un exemple de les dificultats de compaginar les diverses fonts àrabs, per la qual cosa s'ha preferit no incloure dades heterogènies en aquest ja prou llarg treball.

(28) Un precedent d'aquest capítol: J. RIBERA Y TARRAGÓ, «La provincia de Denia», *El Archivo*, Dénia, I, 1887, 251-254. Sobre els orígens de l'espai polític del regne taifal de Dénia en el segle XI, vegeu M. J. RUBIERA MATA, *La Taifa de Denia*, Alacant, 1985, 1988, especialment el capítol II «Orígenes del Reino de Denia».

(29) Veg. P. GUICHARD, «Un toponyme historique de l'ancienne kura de Tudmir: Benicadell», *Murgetana*, Múrcia, 45, 1976, 37-47.

30) Veg. *supra*, nota (16).

(31) Veg. J. BOSCH, «Notas de toponimia para la historia de Guadalest y su valle», *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos*, Granada, XIV-XV, 1965-1966, 47-75, *Sharq Al-Andalus. Estudios Árabes*, Alacant, 201-230; M. I. CALERO SECALL, «Los Banū Sīd Būna», *Sharq Al-Andalus. Estudios Árabes*, Alacant, 4, 1987, 37-44; M. de EPALZA, «La tumba de un Santo Musulmán en Benifato», *Alcoy*, Alcoi, 1988, 164-165 i F. FRANCO SÁNCHEZ, «La familia de los Sid Bono: unos Santos árabes de Guadalest» *Alcoy*, Alcoi, 1988, 162-163.

Dénia mantingué per tant la seua jurisdicció habitual des de la taifa del XI: el sortint muntanyós del Xarc-Al-Andalus, «la quarta illa balear» de l'imperi de Mujàhid, segons l'encertada expressió de Maria Jesús Rubiera (32).

Ibn-Al-Abbar menciona alguns topònims menors, dependents d'aquests amals de Dénia. De Dénia directament depenia l'alqueria d'Ondara (*Undâra min qurâ Dâniya* amb un biografiat anomenat *Al-Undârî* CA-1272 CO-621), en època omeia seu de demarcació judicial, que passà amb el poder polític al seu veí port militar de Dénia, en establir-s'hi la capitalitat de la taifa de Mujàhid. Segons Ibn-Al-Abbar, el fill d'aqueix sobirà Icbal-Ad-Daula (*lqbâl ad-Dawla*) nomenà un cadí «de Dénia i els seus amals» CA-1957 CO-1295. També junt a Dénia hi havia un «ribat a la vora del mar de Dénia» (*Ar-Ribât bi-sîf bahr Dâniya*, que Julián Ribera estudià i situà al paratge de les Rotes (33). També menciona Ibn-Al-Abbar l'alqueria de Pego (*Bâgu*), dependent directament de Dénia i d'on era natural un *Al-Bâgî* AGP (p. 450), i un cadí que era de *Lûxa* («amb pronúncia entre *jm* i *xîm*», és a dir s sonora interdentals), identificable amb La Llosca de Camatxo, junt a Pedreguer MU-290.

De l'àmal de Bairén es mencionen dues alqueries: la de Palma (*Bâlima*, Palma de Gandia, «del *juz'*» de *Bayrân* CA-2066 CO-1402) i la de Beniopa (*Banî °Uqba* CA-390), ambdues a l'actual comarca de la Safor, que sembla haver estat el límit septentrional de la jurisdicció de Dénia i el seu àmal de Bairén. Més enllà, sembla que començava la jurisdicció de València, amb els amals de Cullera i Alzira, i la jurisdicció de Xàtiva, cap a l'interior.

4. Les poblacions dependents de Xàtiva

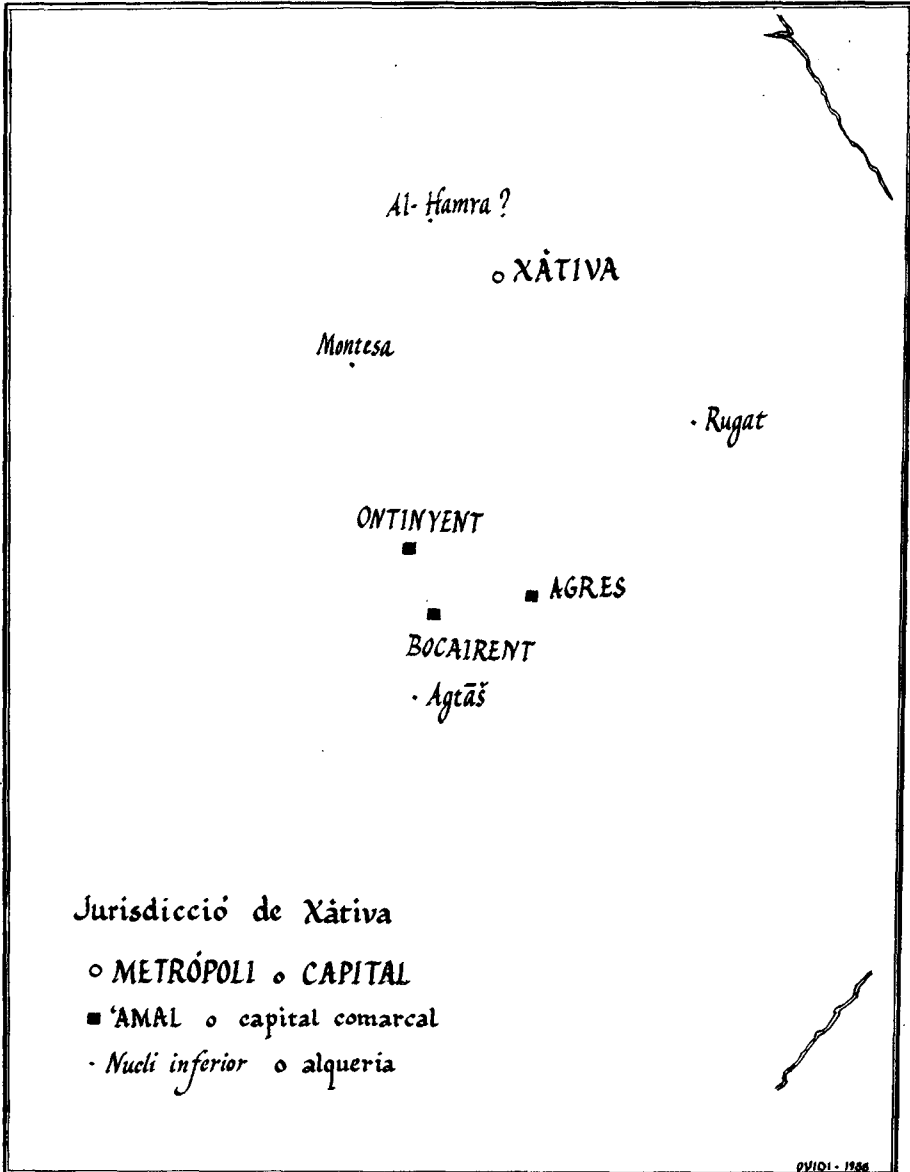
Xàtiva fou, en època àrab, important metròpoli comercial i cultural, amb una situació estratègica i militar que generalment no es compaginaren amb un paper dominant polític al Xarc-Al-Andalus (34). Ix esmentada en nombroses ocasions en els repertoris biogràfics de savis i magistrats d'Ibn-Al-Abbar, que esmenta tres àmals que depenien de Xàtiva: Ontinyent (*Untinyân*, «àmal de Xàtiva» CA-1289 CO-646, «dels amals de Xàtiva» AGP-2781, que dóna el nom a un *Al-Untinyânî* CA-1289 (35), Bocairent (*Bukayrân*, «un dels àmals de Xàtiva» CA-70 i Agres (*Agrax*, d'on era originari un *Al-Agraxî* CA-1396 CO-752). S'ha de repetir ací també que els amals que esmenta Ibn-Al-Abbar estan en funció dels seus biografiats i que aquesta llista potser no és exhaustiva.

(32) Veg. M. J. RUBIERA, *La Taifa...*, p. 58.

(33) J. RIBERA Y TARRAGÓ, «Un monasterio musulmán en Denia», *El Archivo*, Dénia, I, 1886, 67-68; *Disertaciones y Opúsculos*, Madrid, t. II, 1928, 202-204; «Les Rotes», *Almanaque de «Las Provincias»*, València, 1934, p. 187; *Opúsculos Dispersos*, Tetuán, 1952, 37-38. Vegeu també J. IVARS PÉREZ, *La ciutat de Dénia. Evolució i permanència del fet urbà*, Alacant, 1982.

(34) Veg. M. J. RUBIERA - M. de EPALZA, *Xàtiva musulmana (segles VIII-XIII)*, Xàtiva, 1987.

(35) J. Ribera corregí l'*Untutbân* CO-646 (*Unxiyân*) CA-640 i advertí que aquesta vocalització *Untinyân* de la grafia àrab 'apropa més a la pronúncia popular «Ontiyén» dels habitants de la regió, més que la grafia catalana o castellana, en «Mislata», *Opúsculos Dispersos*. Tetuán, 1952, p. 12. També en «Carcaixén», *op. cit.*, ps. 23-25. Veg. C. F. SEYBOLD, «Maccariana I. Onteniente, Cocentaina, Fiñana, Alcaudete en Almacarí», *Revista del Centro de Estudios Históricos de Granada y su Reino*, Granada, II, 1912, 125-128; M. de EPALZA, «La Vall d'Albaida musulmana», *Estudis i Documents*, Ontinyent, IV, 1988, 17-24.

De Xàtiva, metròpoli regional, es diu que és una *jafn* «parpella», imatge de vall, com si fos un bol o recipient, però que no sembla tenir un significat geogràfic particular, llevat de la imatge que probablement quedà com a qualificatiu.

Ibn-Al-Abbar esmenta diversos topònims menors. Diu que l'alqueria de Montesa (*qarya Muntíxa*, pàtria dels *Al-Muntíxi* MU-90 i que no s'ha de confondre amb *Mantíxa*, a Jaén HS-208) «que és prop de Xàtiva» (*muşâqaba li-Xâtiba* CA-1195 CO-544). També presenta la biografia d'un anomenat *Al-Ĥamrawî*, que era de l'alqueria d'*Al-Ĥamrà* «al nord de Xàtiva» CA-510. L'alqueria de Rugat (*Ruqât*, «a la Vall d'Albaida») (36) figura com dependent de Xàtiva, «al sud del congost» (*qiblî al-fajj* CA-2027 CO-1327 MU-202). Hi ha un castell (*ḥiṣn* corregiu edició CA-438) d'Almena (*Almâna*), dependent també de Xàtiva. També esmenta un «lloc» (*mawḍiʿ*) a l'àmal de Bocairent anomenat *Al-Aqtâx* CA-70 (37). Finalment, al resum fet per *Al-Balfiqî* de la seua antologia poètica, esmenta un *Ibn-Qatîl*, de la zona de Dénia, que fa un poema «en el bany de Biar, per les zones de Xàtiva» (*ḥammâm Biyâr min jihât Xâtiba* AA 5 p. 18), de difícil localització però que podria ser Biar com la zona més occidental de la jurisdicció de Xàtiva, al costat de la propera Villena, que depenia de Múrcia, però pot ser també un altre lloc encara no identificat.

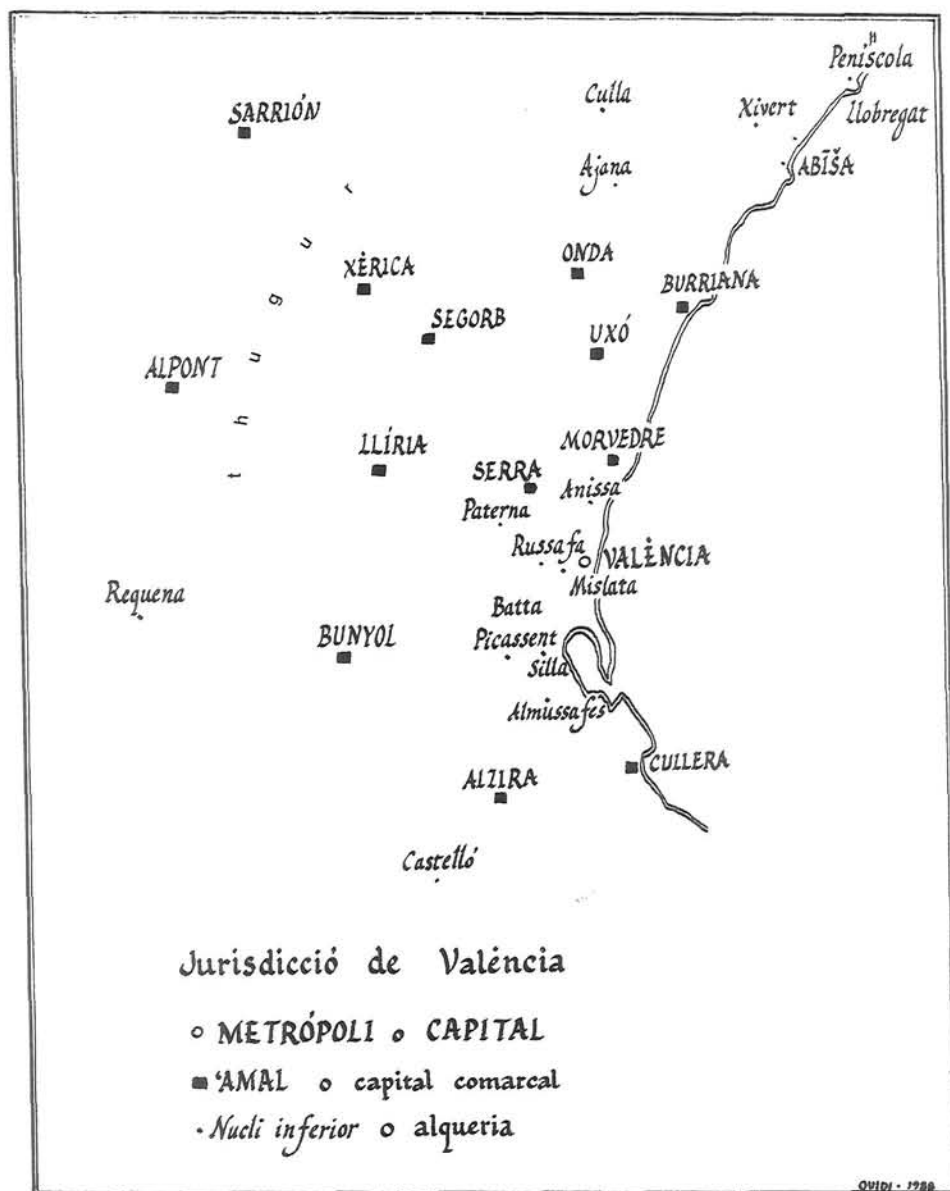
És evident que en aquesta zona el pes de la metròpoli de Xàtiva dilueix la precisió de les atribucions toponímiques de molts dels seus habitants, difuminats pel seu pas o estada prolongada a la capital. De totes maneres, es pot distingir una clara ordenació del territori xativenc en dues zones, la de la Ribera del riu Xúquer i la de les zones més muntanyoses i occidentals.

5. Les poblacions dependents de València

València, com a metròpoli (*khâḍira*, *madîna*) però també com a capital política d'una àmplia regió (amb domini constant almenys sobre Dénia i Xàtiva, en el segle XIII), té una amplíssima zona de dependències administratives pròpies, a més de l'administració militar d'unes zones frontereres amb els cristians i problemes constants pel sud amb Múrcia. Malgrat tot, la qualificació de les seues poblacions —les més conegudes d'Ibn-Al-Abbar, no cal dir-ho— segueix la mateixa regla que s'ha pogut observar en altres regions d'Al-Andalus. Cal estudiar la seua zona, que abraça tota la meitat nord de l'actual País Valencià (al nord d'una «línia» Cullera-Alzira-Bunyol-Requena) en tres cercles, de vegades tangents: els amals o capitals comarcals, les poblacions que envolten la ciutat de València, les zones frontereres o thagrs. Aquesta última zona militar es tractarà en el capítol següent.

(36) Veg. J. RIBERA Y TARRAGÓ, *Disertaciones y Opúsculos*, p. 212, i C. F. SEYBOLD, «Abbariana I. Agres, Rugat, Ondara, Picasent, en Aben Alabbar», *Revista del Centro...*, II, 1912, 191-194.

(37) No és el mateix que *Agrax*, Agres, àmal independent de Bocairent, segons Ibn-Al-Abbar (Corregiu C. BARCELÓ TORRES, *Toponimia...*, p. 69, i J. VALLVE BERMEJO, «La división territorial en la España musulmana, II. La Cora de Tudmir (Murcia)», *Al-Andalus*, Madrid, 37, 1972.

Els amals de València són nombrosos: Alzira (*Jazîra Xuqar* o *Xuqr* HS-153 CO-828 i *passim*), Cullera (*Qulyara* CO-615 o *Qulyayra* CA-1266 HS-145, que dona nom a l'antropònim *Al-Qulyayrî* CA-265) Bunyol [*Bunyûl* CA-1517 CO-875 (38)], Llíria (*Lirya* CO-716 i *passim*, àmal i cora (39)), Alpont (*Albûnt* CA-941, que també és thagr CA-1281), Serra [*Ax-Xârra* CA-1624 CO-978 CO-1922, pàtria d'un *Ax-Xârrî* (39)], Morvedre (*Murbaytar*, HS-135 i *passim*, Sogorb (*Xugurb* CA-1649 o *Xuburb* (40), àmal i cora de València CA-185 CA-1366, «de les parts de València» CA-1967), Xèrica [*Xâriqa*, «àmal de València» CO-1617 i «castell dels nobles», *qaf'c al-axrâf* CO-1556, «Xèrica dels nobles, de l'àmal de València» en versió d'Al-Bàlfîqî AA (p. 81) (41)], Sarrión [*(Xarriyûn* o *Xurriyûn* CA-207 CA-1215 MU-95 CO-445 CO-564 (42)], Uixó (*Xûn* AGP-1280 CA-1420 CO-917 CO-778), Burriana (*Buryâna*, «un dels amals de València» CO-597 i pàtria d'*Al-Buryânî* CA-1248 CO-838 MU-291), Onda (*Unda*, *passim* per ser lloc d'origen d'Ibn-Al-Abbar i els seus familiars; una vegada esmentada com a thagr o zona fronterera MU-28), *Abîxa* CA-202 CO-1512, prop d'Alcossebre, Orpesa segons Ribera (43), en els thagrs o zones frontereres). Encara que s'afirme d'Albarrasí (*Xantamariya Ax-Xarg*, «Santa Maria de Llevant», per a distingir-la de la de l'Algarve «o del Ponent») que va dependre de València (44), havia estat ocupada des de feia moltes dècades pels cristians, i quan Ibn-Al-Abbar l'esmenta en la *Tâkmila* no especifica generalment la seua qualitat d'àmal ni la seua dependència de València. Només s'esmenta en una biografia del *Mu'jam* MU-303. D'altra banda, es dir que Castielfabib (*Qastîl al-Ḥabîb*) apareix en una biografia d'Ibn-Al-Abbar com «un dels amals d'Albarrasí» AGP (p. 408) (45), segons la qual cosa aquesta ciutat seria metròpoli amb amals, com Xàtiva i Dénia. De tota manera, aquesta aparent ambigüitat de les referències és deguda al fet que la jurisdicció musulmana d'Albarrasí ja resultava un anacronisme en els temps d'Ibn-Al-Abbar i que

38) Segons Ibn-Al-Abbar, era la pàtria d'un mallorquí establert a València i anomenat *Al-Bunyûlî*, que en realitat devia ésser del poble mallorquí de Bunyola, que sembla no era conegut per Ibn-Al-Abbar i per això el fa originari de Bunyol, «de les *nâhiya* de València» CO-856, «dels àmals de València» CO-873. Però la seua informació sobre Bunyol pot considerar-se vàlida.

(39) Els personatges oriünds d'aquesta ciutat han estat estudiats per J. RIBERA Y TARRAGÓ, «Abenayad, bibliòfilo de Liria», *Almanaque de «Las Provincias»*, 1929, p. 351; *Opúsculos...*, pp. 15-17.

(40) Vegeu J. RIBERA Y TARRAGÓ, *Disertaciones y Opúsculos*, Madrid, t. I, 1928, p. 214, on identifica el topònim *Ax-Xârra*. Documentació provant l'equivalència de *Xugurb* i *Xuburb* C. BARCELÓ TORRES, *Toponimia...*, p. 206.

(41) Vegeu J. RIBERA Y TARRAGÓ, «Tribu de Jazrach. Los Jarifes de Jérica», *Disertaciones y Opúsculos*, Madrid, t. II, 1928, 229-235.

(42) Ribera identifica aquest topònim amb «Sorrí (de Xàtiva)» (*Disertaciones y Opúsculos*, II, 206), però les referències d'Ibn-Al-Abbar mencionen la seua dependència de València, mai no de Xàtiva (*min a'mâl Balansiya* CA-1215 CO-445 CO-508. Potser hi hauria dues ciutats amb un nom semblant, perquè el nom àrab no fa cap dificultat per derivar en qualsevol dels dos (*idem*, p. 316).

(43) J. RIBERA Y TARRAGÓ, *Disertaciones...*, I, 214.

(44) Vegeu J. RIBERA Y TARRAGÓ, «Musulmanes de Valencia originarios de Albarracín», *Almanaque de «Las Provincias»*, 1932, p. 283; *Opúsculos Dispersos*, pp. 31-32, encara que diu «en la época anterior a la Conquista, Albarracín, como Alpuente, dependía del gobierno musulmán de Valencia; pero tal asunto requiere mayor detenimiento para ser tratado». Es basa segurament en una biografia d'Ibn-Al-Abbar, sobre un magistrat cadí d'Alpont i Albarrasí, dels àmals de València», després de 545/12 MU-303. Sobre evolució d'Albarrasí i situació del thagr, sobretot en el segle XI, vegeu el mateix Ibn-Al-Abbar HS-129.

(45) És en el suplement d'AGP a una biografia de CO-1867. Vegeu varietat de documentació medieval sobre aqueix topònim C. BARCELÓ TORRES, *op. cit.*, p. 140 El pas de *Ḥabîb* àrab a Fabib dificultós en castellà, no presenta cap dificultat si se suposa que el superestrat romànic de la zona és el català.

probablement mai no s'havia aplicat en aquesta zona l'ordenació territorial per amals del govern almohade.

Llíria i Sogorb CA-2082 CO-1418 són qualificades com a cores a més d'amals: ja es justificarà més endavant que aquesta forma de demarcació judicial es dóna en cada àmal, de manera que els 15 àmals dependents de València i, no cal dir-ho, la mateixa metròpoli formaven altres tantes cores judicials.

Aquests amals tenen alguns llocs menors esmentats accidentalment per Ibn-Al-Abbar: un Alcalà [*al-qalʿa*, «fortalesa o castell» AGP (p. 500)], «prop d'Alzira» (*bi-maqrab Jazîra Xuqar*), i *Ajâna* que és una alqueria d'Onda AGP (p. 427), mentre que diu que Atzeneta (*Zanâta* CO-871) depèn també d'aquesta ciutat.

Però és l'Horta de València la que més llocs menors proporciona, en les biografies d'Ibn-Al-Abbar, cosa que és lògica pel coneixement major que ell tenia de la zona, per ser aquesta una zona molt poblada i per la seua proximitat als centres d'estudi de la ciutat, on es formaven els «savis» que constitueixen el material dels repertoris biogràfics d'Ibn-Al-Abbar.

Són alqueries dels voltants de València: Bata (*Batta* «alqueria a l'est o en l'Axarquia de València CA-56 AGP-2191, pàtria d'un *Al-Battî* (46), At-Tawayzât AGP (p. 536), el Puig (*Anîxa* o *Yanîxa* CA-1189, conegut per la seua famosa batalla —*waqîʿa*— en 634/1236, AA (p. 139) AGP-2420 (47), Almussafes [*Al Manşaf*, amb un ceutí d'origen valencià anomenat *Al-Manşafî* «el d'Almussafes» AGP-282 CA-929 CO-277 (48)], Silla (*Asîla* CA-1467 CA-639, «a l'oest de València» CO-823), Picassent (*Biqasân*, «a l'oest de València» CO-1790, «d'on va prendre el nom un *Al-Biqasânî*» CA-1231 CO-580 MU-248), Paterna (*Baṭirna* CA-703 CO-51 o *Baṭârîna*, pàtria d'un *Al-Baṭarnî* CA-1668), Castelló de l'Albufera (segons Ribera (49), *Qaxtiliyûn*, pàtria d'un *Al-Qaxtiliyûnî* CA-705 CO-53), Olocau [*Uqawiya* CA-754 CO-102, segons identificació discutible de Ribera (50)], Mislata [*Manzil ʿAṭâ*, «posada d'Atà», que

(46) La Dra. María Jesús Rubiera em sugereix que es tracta d'una mala transcripció del topònim d'origen llatí Penna o Penya (*Binna* en lloc de *Batt* i del nom d'un conegut poeta valencià *Al-Bannî*, que apareix en fonts cronístiques literàries del XIII. Sobre les relacions de Beni i Penya en la toponímia valenciana, vegeu M. J. RUBIERA - M. de EPALZA, *Els noms àrabs...*, ps. 54-62.

(47) Vegeu per l'equivalència, C. BARCELÓ TORRES, *op. cit.*, 142. Sembla que Puçol, mantenint restes de la seua primitiva grafia llatina, es va conservar almenys en el nom d'un mallorquí d'origen valencià anomenat *Al-Butyûlî* CA-1500.

(48) Un *Al-Münsafî* va ser estudiat per J. RIBERA Y TARRAGÓ, «El Santón de Almusafes», *Almanaque de «Las Provincias»*, 1930, p. 219; *Opúsculos...*, 19-22.

(49) «En la Algarbía de Valencia, que en tiempos del rey D. Jaime existía» (*Disertaciones...*, II, 200). També anomenada Vilanova de Castelló o Castelló de Xàtiva o de la Ribera (C. BARCELÓ TORRES, *op. cit.*, 139, 262). Vegeu també J. MARTÍ SORO, «Los nombres de Villanueva de Castellón a través de la historia», *Crónica del XIII Congreso Nacional de Cronistas de España y XVI Asamblea de Cronistas Oficiales del Reino de Valencia*, València, 1988, 247-266.

(50) Vegeu J. RIBERA Y TARRAGÓ, «Abenayad...», p. 16, encara que l'etimologia d'Olocau és molt diferent, segons opinió reonada d'E. TERÉS, «Al-ʿAqaba...», recollida per C. Barceló (*op. cit.*, p. 187, Olocau de Carraixet). Queda doncs en dubte la identificació d'aquesta alqueria de l'àmal de Lliria, segons Ibn-Al-Abbar.

s'esmenta com a «una de les alqueries de València», *min qurà Balansiya*, i pàtria d'uns *Al-Manzilîf* CO-1924 AGP-2410 (51)].

Un lloc menor dependent de València, *Abadû*, no se l'esmenta com a alqueria ni tampoc Russafa (*Rusâfa* o *Rușâfa*, «la Russafa de València» AGP-2507 CA-946, per a distingir-la dels seus antecedents de Còrdova i Síria (52); dóna l'antropònim *Ar-Rușâfî* CA-1416 CO-294 AA (p. 56). De prop de Russafa era un valencià, de Maliilla (53). S'esmenta, en el resum d'Al-Bàlfiqui, una incursió o ràtzia contra els cristians, a Albarrasí, amb conquesta d'un castell (*hîşn Xazâla*) i atac cristià d'un altre [*hîşn Al-Mîl*, aquest últim «de les zones de València» (*min nawâhîf Balansiya* AA (p. 143)].

6. Les regions frontereres amb els cristians

Molt específic dels espais governats per l'Íslam és la consideració particular que mereixen els territoris «fronterers» o extrems, on acaba el govern islàmic, en general. Aquesta consideració, política i militar, no prové sols de la situació perillosa d'aquestes regions, pels possibles atacs dels enemics nomusulmans. Són territoris on és més fàcil complir amb el deure de la «Guerra Santa», «l'esforç virtuós en el camí de Déu», (*al-jihâd fî sabîl Allâh*), un dels preceptes teòricament més importants de l'Íslam, deure de solidaritat col·lectiva.

Les costes marítimes, sempre subjectes a possibles atacs navals, i les terres de «l'Occident lunyà» (el Màgreb i Al-Andalus) han tingut una importància particular, tradicionalment, per al compliment d'aquesta obligació religiosa. A la Península Ibèrica, a mesura que els territoris cristians es feien com més anava més independents i indòcils enfront de l'autoritat cordovesa (54), es van anar configurant unes «zones fronteres de l'Íslam», que els historiadors europeus anomenen «Marques», per similitud amb els territoris que s'anomenaven així a l'Imperi Germànic. Però com que la noció fonamental és molt diferent, crec que s'hauria d'utilitzar un arabisme, tant en català com en castellà, derivat de la paraula àrab que designa aquestos territoris fronterers: *thagr* i *thagrs*, en català, i *zagr* o *zagres*, en castellà (dels mots àrabs transcrits *thagr*, plural *thugûr*, que van donar en castellà antic «*tagareno*» i «*zegrí*»).

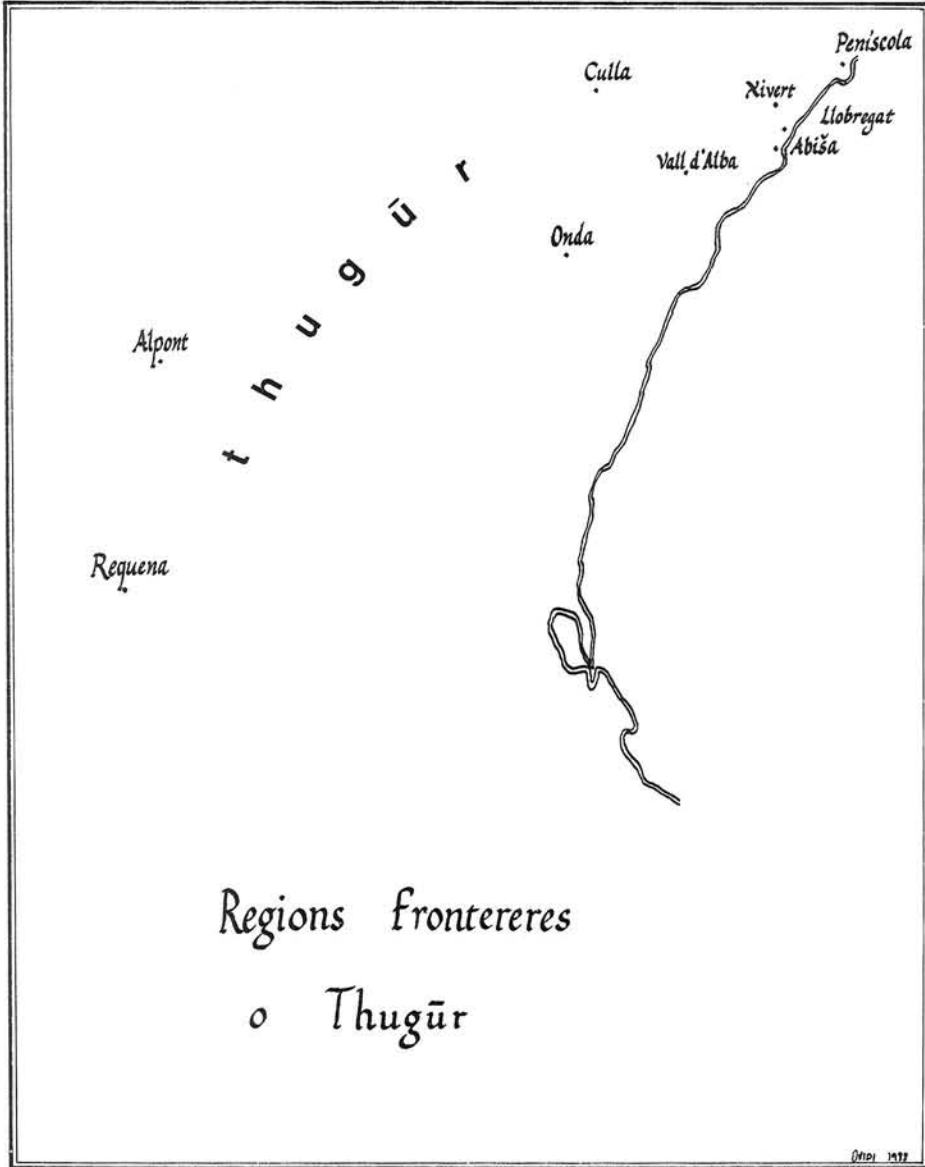
Els *thagrs* tradicionals d'Al-Andalus abraçaven els territoris musulmans més septentrionals: el Thagr superior, amb capital a Saragossa, comprenia les valls mitjanes de l'Ebre, des de les actuals Rioja i Ribera navarreses, fins

(51) Ho va demostrar J. RIBERA Y TARRAGÓ, «Mislata», *Almanaque...* 1928, p. 175; *Opúsculos...*, pp. 11-13.

(52) Vegeu E. TERÉS SÁDABA, «Textos poéticos árabes sobre Valencia», *Al-Andalus*, Madrid, XXX, 1965, 291-307.

(53) Segons l'apèndix d'AGP, p. 458, a biografia de CO-1850. Seria l'alqueria cristiana de Maliilla (veg. C. BARCELÓ TORRES, *op. cit.*, p. 177).

(54) Ja he exposat aquesta teòrica sobirania que Còrdova es donava sobre els sobirans cristians i llurs súbdits (M. de EPALZA, «Attitudes politiques de Tunis dans le conflit entre Aragonais et Français en Sicile autour de 1282», *La società mediterranea all'epoca del Vespro (XI Congresso di Storia della Corona d'Aragona)*, Palermo, vol. 2, 1983, 579-601.

a la zona d'Òsca (55); els thagrs orientals (*ath-thugûn ax-xarqiyya*), que comprenien les regions de Lleida, la vall inferior de l'Ebre, les altures de Terol, Tarragona i Tortosa (56); el Thagr mitjà, entre Medinaceli i Talavera, amb centre a Toledo i Madrid; el Thagr inferior, des d'Alcàntara i Mèrida fins a l'Atlàntic.

Però aquesta organització dels territoris fronterers del segle X va sofrir variacions, segons les conquestes cristianes. En el segle XV, per exemple, el thagr del regne nassarita de Granada estava al nord de l'horta de Granada, al coll anomenat, per això, de Zegrí. En el segle XIII, el territori valencià constituïa la zona més septentrional del govern musulmà, després de les conquestes del XII de les valls de l'Ebre i de l'altiplà manxec. Per això té un especial interès la consideració dels thagrs valencians, segons Ibn-Al-Abbar.

En els escrits d'Ibn-Al-Abbar es juxtaposen dues realitats: els thagrs del segle X, en les seues quatre parts, quan parla de realitats anteriors al XII i a la caiguda de les valls de l'Ebre, especialment les poblacions dels «thagrs orientals» (Daroca CA-1989, Calanda, Balaguer, Tortosa, Ciurana CA-1250...) i els «thagrs de València» de la seua època, que són els que particularment interessen en aquest treball. Són territoris especialment organitzats en funció de la guerra, amb els seus «exèrcits del thagr» (*ajwâd ath-thagr* HS-145).

Les poblacions d'aquestes regions frontereres dependents de València, que apareixen en Ibn-Al-Abbar, són les següents: Requena (*Rakâna*, «dels thagrs de València» *min thugûr Balansiya* CA-813 CO-161 CO-1564, pàtria d'un *Ar-Rakânî* AGP-2327), Alpont (*Albûnt*, thagr i àmal *alhora* CA-1281, «del thagr de València» «thagr de València» AGP-2598, «dels thagrs de València» AGP-2206 AGP-2332, amb el qualificatiu militar de «castell» —*hişn* i *qa'fa*—; allí «va morir màrtir» (*ixtahada*) un lleidatà, *Ibn Qabrûn*, magistrat de Xàtiva i València, «en la batalla d'Alpont, del thagr oriental», en 508/1114/5 AGP-2755), Onda (sols una de les moltes vegades que s'esmenta aquesta ciutat, origen familiar d'Ibn-Al-Abbar, es diu que és thagr: un magistrat era empresonat «a Onda, dels thagrs de València» MU-128), Peñíscola (*thagr Binixkula* CCO-1802, «davant de Tortosa», *muḥâdiya li-Ṭurṭûxa*, és a dir, probablement, que depenia de Tortosa, abans de la seua caiguda; és pàtria d'un *Al-Bînîxkulî*, «dels thagrs de València» MU-247), *Abîxa* [àmal i thagr, «un dels thagrs de València» CA-1494 CO-850, «un dels thagrs orientals de València» CA-2176 CO-1512 (57)], Xivert (*Xubârt*, «dels thagrs de València» CA-533, pàtria d'un *Ax-Xibârtî* CA-2044 CO-1380), La Vall d'Alba (*Billu Alba*, «en el thagr», pàtria d'un *Al-Bilâlbî* CA-249), Culla (*Kulaya*, «dels thagrs orientals» CA-941 CO-289), *Baxja* [«un dels thagrs orientals» AGP (p. 445)] i Llobregat [*Lubriqât*, dependent d'*Abîxa* CA-2176 CO-1512 (58)].

(55) Vegeu M. de EPALZA, «El Islam aragonés, un Islam de frontera», *Turiasso*, Tarazona, VII, 1987, 9-21.

(56) Vegeu M. de EPALZA, «Tortosa, un lloc estratègic a Al-Andalus», D(T), Tortosa, 2, 1987, 13-15.

(57) Vegeu *supra*, nota (20).

(58) Possiblement Torreblanca (vegeu C. BARCELÓ TORRES, *op. cit.*, p. 215). Sobre el topònim, vegeu E. A. LLOBREGAT, «La perduració de un topònim de la Via Augusta: Lubricatum/Rahal Al-Lobrecati/Turris de Lupricato», *Sharq Al-Andalus. Estudios Árabes*, Alacant, 1, 1984, 103-107.

També s'hi esmenta un valencià originari del thagr de València, en general CA-1820, i d'un lleidatà que va morir «màrtir» en la batalla d'*Al-Bûrt* (¿els Ports? MU-145) (59). Del castell de Montornés (*hişn Muţurnîx* HS-145) diu Ibn-Al-Abbar —referint-se a un biografiat del segle XII, desterrat— que era a la frontera entre Tortosa i Barcelona (és un error, probablement de copista, perquè es troba a les muntanyes entre Orpesa i Cabanyes) i que era «una de les forteses més inassequibles de València» (*min amna^c ma^câqil Balansiya*), el qual és cert, fins ara.

Aquesta enumeració de llocs «fronterers» indica bé on consideraven els àrabs valencians del s. XIII que eren les regions de possibles atacs cristians: les regions occidentals de Requena i Alpont, com a entrades des de Castella i Aragó a les planes valencianes, i la regió costanera septentrional, porta oberta des de Catalunya cap a la costa de les actuals comarques septentrionals i centrals del País Valencià. És un poc estrany o inexplicable per a nosaltres que no s'hi esmentaren com a thags les poblacions de la gran via de possibles atacs dels aragonesos des de Terol a València: els amals d'Albarrasí, Sarrión, Xèrica (encara que es diu que aquesta és «castell», *qa^la* CA-127 CA-45 CO-1556 CO-550 Mu-12), Sogorb, Uixó i Morvedre (60).

Tot i que depenien de València, com les altres regions estudiades al capítol anterior, aquestes regions «frontereres» mostren una ordenació del territori valencià amb unes característiques molt específiques dels començaments del segle XIII.

7. L'ordenació judicial del territori valencià

Ja s'ha indicat, en estudiar la nomenclatura, per què la denominació administrativa de cora (*kûra*, plural *kuwar*) indica en Ibn-Al-Abbar una unitat de jurisdicció judicial. Era un canvi de la utilització anterior d'aquest mot, en l'època omeia, quan significava una gran demarcació jurisdiccional o un mot de demarcació geogràfica també de gran magnitud. A falta d'estudis més detallats sobre aquesta evolució terminològica, apuntem la hipòtesi que el doblet *amal-kûra*, jurisdicció administrativa-militar i jurisdicció judicial-civil forma part de les reformes introduïdes a Al-Andalus pels sobirans de Marràqueix, a la caiguda dels regnes de taifes, almoràvits de la fi del segle XI i, sobretot, almohades de mitjan segle XII. A aquesta doble xarxa d'ordenació territorial basada en les ciutats correspon una doble xarxa de funcionaris: els emirs, els walís, els àmils i els alcalds, de la jurisdicció militar (Ibn-Al-Abbar sols menciona un *wâlf* almoràvit de València CO-1122 i un altre que va nomenar un *cadi* SA-75; als sobirans dels regnes de taifa del segle XI i XII els anomena simplement «senyor o amo de» *şâhib*, per exemple «el senyor de Dénia»

(59) Per la localització de la província àrab d'*Al-Bûrt*, en territoris de Tortosa, Tarragona i Barcelona, vegeu F. HERNÁNDEZ JIMÉNEZ, «Estudios de geografía histórica española. IX. El Monte y la Provincia «del Puerto», *Al-Andalus*, Madrid-Granada, XVII, 1952, 319-368.

(60) Ja ho va notar M. C. BARCELÓ TORRES, *Minorías islámicas en el País Valenciano. Historia y dialecto*, Madrid, 1984, 166: «Por otro lado, los valles del Palencia y el Millars no parece que fueran lugares de acceso desde Teruel a Valencia».

CO-1295) i els cadis i altres magistrats, predicadors i kàtibs, docents i la resta de funcionaris que formaven la classe dels alfaquins, d'allò que podríem anomenar aproximadament «administració civil».

Ací no ens ocuparem de definir l'entramat i les funcions d'aquestes dues classes de càrrecs, però les esmentem almenys per aclarir un poc la situació del cadí (61), i, sobretot, per a presentar des del punt de vista d'aquesta autoritat judicial l'ordenació del territori valencià d'Ibn-Al-Abbar, tot just abans de la conquesta cristiana.

Ibn-Al-Abbar sols menciona expressament tres cores en territori actualment valencià: Elx (CA-1398; sobre un magistrat de qui es diu que «va ser nomenat cadí d'Oriola [...] d'Elx i d'altres cores de Múrcia» CA-1550 CO-518), Llíria («va ser nomenat cadí a Llíria i d'altres cores» CA-1456 CO-822) i Sogorb («una de les cores» de València, *min kuwar* CA-2082). Però Ibn-Al-Abbar menciona a més molts altres llocs com a seus de cadis, la qual cosa pot fer-los equivalents a les cores expressament esmentades. Aquests llocs són: València, Xàtiva, Dénia, Oriola, Elx, Cocentaina CA-1346, Alzira, Llíria, Alpont, Morvedre CO-753, Xèrica i Onda. També esmenta d'altres poblacions com a llocs d'altres magistratures, com la de *qâdî al-aḥkâm*: València, Xàtiva (en «alguns *jihât* de Xàtiva» CA-2177, cosa que indicaria una organització inferior, la de les cores dependents les unes de les altres, potser), Morvedre, Alpont, Llíria, Xèrica CO-1556. Aquestes llistes, que coincideixen enterament amb les de les metròpolis regionals (Múrcia, Dénia, Xàtiva, València) i els amals comarcals, ens permeten de suposar, amb tota lògica, que a cada ciutat amb àmil corresponia una cora amb cadí.

La metròpoli tindria així unes cores sufragànies, com tenien amals: es parla de l'exili d'un jutge a «Sogorb (*Xaburb*), una de les cores de València», d'un cadí «de Dénia i els seus amals» (en temps del regne de taifa del segle XI CA-1957 CO-1295) i d'un cadí que estenia la seua jurisdicció a «Oriola, Múrcia i tots els jutges dels restants amals seus [de Múrcia]», en aquestes dues expressions la confusió entre cores i amals és fàcilment explicable, precisament perquè ambdues denominacions abastarien la mateixa xarxa de poblacions. Un cadí nomenat pels almoràvits «cadí de Xarc-Al-Andalus» exercí «durant molt de temps» potser en tota la regió, perquè després se'n va a Marràqueix el 521/1127/128 i torna a Al-Andalus ja com a cadí de llocs particulars, Múrcia i Almeria MU-116. Expressions com «fou nomenat cadí d'algunes cores» CA-1880 o «en nombroses cores de València i d'altres llocs» CA-2117 s'han d'entendre «successivament» i no com a jurisdicció superior a la cora com a unitat jurisdiccional judicial: vegeu, per exemple, «en nombroses cores de la seua terra [València]» CA-1457 CO-813 o també «en algunes cores llewantines» CA-1471 CA-820 CO-827 CO-168, o «en moltes cores» AGP-2770.

(61) Sobre les funcions del cadí escriu Ribera: «Traduzco *alcadi*, que significa *juez*, por *alcalde*, porque los jueces habían adquirido ya entonces funciones políticas y gubernamentales», que podríem dir administratives («La Plaza del Alcalde (Râbatolcádi)», *Almanaque...*, 1926; *Disertaciones...*, p. 322) i «por ser la palabra derivada de la voz árabe» (*Disertaciones...*, p. 216). Crec que més que un alcalde d'un municipi actual, ho seria d'una comarca. Vegeu també *supra*, nota (15).

Conclusions

Basant-se en les qualificacions dels noms de lloc de l'actual Comunitat Autònoma Valenciana que fa en les seues biografies Ibn-Al-Abbar (1199-1260), es pot esbossar una ordenació del territori centrada en les ciutats: les capitals regionals (Múrcia, Dénia, Xàtiva, València), les capitals comarcals (els amals) i els llocs menors (especialment les alqueries o pobles). Les cores corresponen a una demarcació judicial paral·lela als amals, amb els seus cadis titulars. La situació militar del territori valencià al segle XIII obliga a una ordenació especial dels «territoris fronterers» o thagrs de València (Requena, Alpont, el nord de l'actual província de Castelló). Aquest treball vol contribuir a subratllar el caràcter urbà de la societat àrab valenciana i a especificar segons els períodes i les fonts d'història àrab, l'ordenació del territori abans de la conquesta cristiana del segle XIII.

(*) Agraesc a Ovidi Carbonell la confecció dels mapes, i al Servei de Normalització Lingüística de la Universitat d'Alacant la traducció i l'ajut per a la correcció d'aquest text.

